

ปากีสถาน แหล่งอารยธรรมทางพุทธศาสนาที่ถูกลืม Pakistan : The Forgotten Buddhist Cradle

อาจารย์ ดร.จิรัสสา ศษาชีวะ*

หากเอ่ยถึงประเทศสาธารณรัฐอิสลามปากีสถาน หลายคนคงนึกภาพไม่ออกว่าเกี่ยวข้องกับพุทธศาสนาได้อย่างไร เนื่องจากปากีสถานในปัจจุบันเป็นประเทศที่ประชาชนส่วนใหญ่เป็นมุสลิม แต่หากกล่าวถึงชื่อ “คันธาระ” คงเป็นที่รู้จักดีขึ้น เนื่องจากเป็นที่ยอมรับกันโดยทั่วไปว่าเป็นแหล่งกำเนิดพระพุทธรูปรุ่นแรกของโลก นอกจากนี้หากกล่าวถึง “ตักศิลา” ทุกคนก็คงคุ้นเคยกับชื่อนี้ แต่ชื่อทั้งสองมีความสัมพันธ์กับปากีสถานอย่างไรจะได้กล่าวถึงต่อไป

ผู้เขียนได้รับเชิญจากกระทรวงการท่องเที่ยว ประเทศปากีสถานให้เข้าร่วมงานสัปดาห์คันธาระ ซึ่งจัดขึ้นที่ประเทศปากีสถาน ระหว่างวันที่ 28 มีนาคม - 3 เมษายน 2548 ที่ผ่านมาการประชุมสัมมนาครั้งนี้ประกอบด้วยการบรรยายทางวิชาการซึ่งแบ่งเป็น 2 ส่วนคือ ส่วนที่หนึ่งเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ โบราณคดี และศิลปะคันธาระ อีกส่วนหนึ่งเกี่ยวกับการท่องเที่ยว หลังจากนั้นเป็นการพาไปทัศนศึกษาแหล่งอารยธรรมทางพุทธศาสนาในดินแดนคันธาระ ซึ่งในปัจจุบันยังไม่เป็นที่รู้จักกันกว้างขวางนักนอกจากนักวิชาการ และส่วนใหญ่ที่ผ่านมาก็ต้องศึกษาจากตำราและภาพถ่ายที่ชาวตะวันตกศึกษาไว้ ดังนั้นการที่ได้ไปพบเห็นอารยธรรมทางพุทธศาสนาที่มีความสำคัญมากแห่งหนึ่งด้วยตาตัวเอง จึงนับว่าเป็นโอกาสอันดียิ่ง เพราะการได้เห็นสภาพพื้นที่จริง ลักษณะทางภูมิศาสตร์ ตลอดจนผู้คนและความเป็นอยู่ต่างๆ เป็นสิ่งสำคัญต่อการศึกษาทงโบราณคดีผู้เขียนจึงขอขอบคุณรัฐบาลปากีสถานไว้ ณ โอกาสนี้ด้วย

อันที่จริงประเทศปากีสถานนั้นเป็นแหล่งรวมของอารยธรรมโบราณที่มีประวัติความเป็นมายาวนาน เริ่มตั้งแต่อารยธรรมลุ่มแม่น้ำสินธุ ซึ่งเป็นอารยธรรม (สมัยกึ่งก่อนประวัติศาสตร์) ที่เก่าแก่เป็นที่สามของโลก เจริญรุ่งเรืองอยู่ในราว 3000 - 2000

*อาจารย์ประจำภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี

ปีก่อนคริสตกาล มีเมืองฮาร์ปาและโมเอนโจดาโรเป็นศูนย์กลางที่สำคัญอยู่ทางตอนใต้ของประเทศ ส่วนทางเหนือก็ได้แก่อารยธรรมคันธาระอันเป็นอารยธรรมเนื่องในพุทธศาสนา มีแหล่งโบราณคดีที่สำคัญหลายแห่ง เช่น ตักศิลา, ตัก-โบ, สวัต และเปชวาร (แผนที่ 1) คันธาระ ตามศัพท์ หมายถึง ดินแดนแห่งกลิ่นหอม ดินแดนซึ่งพุทธศาสนิกชนรวมทั้งนักวิชาการส่วนใหญ่รู้จักกันว่าเป็นแหล่งกำเนิดของพระพุทธรูปรุ่นแรกของโลก ปัจจุบันมีขอบเขตครอบคลุมพื้นที่ทางตะวันตกเฉียงเหนือของประเทศปากีสถานและทางตะวันออกของอาฟกานิสถาน (แผนที่ 2) ในอดีตนั้น อาณาบริเวณตั้งแต่จุดเชื่อมต่อระหว่างแม่น้ำคาบูลและแม่น้ำสินธุ ซึ่งรวมทั้งตักศิลารู้จักกันในชื่อ “ชาเรน (Charene)” ไม่มีหลักฐานแน่ชัดว่าเหตุใดต่อมาจึงได้ชื่อว่า “คันธาระ” สันนิษฐานกันว่าอาจเป็นชื่อของกษัตริย์ที่ปกครองอยู่ในดินแดนแถบนี้ช่วงใดช่วงหนึ่ง ชื่อคันธาระได้ปรากฏในหลักฐานที่เป็นลายลักษณ์อักษรครั้งแรกในสมัยของพระเจ้าไซรัสโดยถูกกล่าวถึงว่าเป็นส่วนหนึ่งในจักรวรรดิอาเคมีนிட (558-28 ปีก่อนคริสตกาล) เช่นเดียวกับที่ปรากฏในจารึกบิสตุณ (Bisutum) ของพระเจ้าดาร์อิอัส (Darius) (ประมาณ 516 ปีก่อนคริสตกาล หรือ ราวพ.ศ. 27) ว่า ดินแดนคันธาระเป็นส่วนหนึ่งของจักรวรรดิอาเคมีเนียน แต่นักวิชาการบางคนกล่าวว่า ชื่อ คันธาระปรากฏในคัมภีร์ฤคเวท มาตั้งแต่ราว 2000 ปีก่อนคริสตกาล

ประวัติความเป็นมา

ดินแดนคันธาระมีประวัติศาสตร์ความเป็นมาอันยาวนาน อาจกล่าวสรุปให้เห็นภาพอย่างคร่าวๆ ดังนี้

- ราว 2000 - 3000 ปีก่อนคริสตกาล (ราว 1457 - 2457 ปีก่อนพุทธกาล) ทางตอนใต้ของปากีสถานปรากฏอารยธรรมที่เก่าแก่เป็นที่สามของโลกคืออารยธรรมลุ่มแม่น้ำสินธุ

- ในส่วนของดินแดนคันธาระมีหลักฐานการอยู่อาศัยมาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ (ที่แหล่งโบราณคดี สโร โซลา ประมาณ 3.2 กิโลเมตรทางตะวันตกเฉียงใต้ของเนินดินกัร์ เมืองตักศิลา)

- ราว 1500 ปีก่อนคริสตกาล พวกอินโด-อิเรเนียน (อารยัน) ที่ใช้ภาษาสันสกฤตและเป็นเจ้าของคัมภีร์พระเวท (คล้ายคลึงกับคัมภีร์อเวสตะ) เดินทางเข้าสู่ดินแดนแถบนี้

- ราว 600 -500 ปีก่อนคริสตกาล (ราวต้นพุทธกาล) ดินแดนนี้เป็นส่วนหนึ่งของจักรวรรดิอาเคมีนิตของเปอร์เซีย

- ราวศตวรรษที่ 5 ก่อนคริสตกาล เฮโรโดตัส (Herodotus) นักประวัติศาสตร์ชาวกรีก กล่าวถึงคันทาระว่าเป็นดินแดนที่อุดมสมบูรณ์มากที่สุดแห่งหนึ่งและถูกใช้เป็นฐานกำลังที่สำคัญของกษัตริย์เซอร์เสสที่ 1 (Xerxes I) แห่งเปอร์เซียในการสู้รบกับกรีก

- ปี 327-326 ก่อนคริสตกาล (ราวพ.ศ. 216 - 217) ถูกครอบครองโดยกองทัพของพระเจ้าอเล็กซานเดอร์มหาราชแห่งมาซิโดเนีย ผู้ซึ่งนำวัฒนธรรมกรีกเข้ามาเผยแพร่ยังดินแดนแถบนี้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งที่เมืองโอระ (Ora) แถบหุบเขาสวิต และเมืองปุกกลวตี (Pushkalavati) ซึ่งปัจจุบันคือเมืองชาร์สัดดา (Charsadda)

- ปี 321 ก่อนคริสตกาล (พ.ศ. 222) พระเจ้าจันทรคุปต์แห่งราชวงศ์โมริยะเข้าปกครอง

- ศตวรรษที่ 3 ก่อนคริสตกาล หลังจากที่พระเจ้าอโศกมหาราชแห่งราชวงศ์โมริยะหันมานับถือพุทธศาสนา พระองค์ได้ส่งสมณทูตมาเผยแพร่พุทธศาสนาในดินแดนคันทาระแห่งนี้ศตวรรษที่ 2 ก่อนคริสตกาล (ปี 190 ก่อนคริสตกาล-ราวพ.ศ. 353) กรีกเข้าครอบครองอีกครั้งหนึ่ง

- ศตวรรษที่ 1 ก่อนคริสตกาล (ปี 135 ก่อนคริสตกาล - พ.ศ. 408) พวกสกะหรือซิเลี่ยน เข้ามาแทนที่ ตามมาด้วยพวกปาเถียน (Parthians) จากทางตะวันตกของอิหร่านและตะวันตกของอาฟกานิสถาน

- กลางศตวรรษที่ 1 ก่อนคริสตกาล ดินแดนถูกครอบครองโดยพวกยูชี่ (Yueh-chih) ซึ่งเป็นเชื้อสายซิเลี่ยนอีกกลุ่มหนึ่งมีกำเนิดอยู่ในประเทศจีนและรู้จักกันในนามว่ากุชาน (Kushan) กษัตริย์ที่มีชื่อเสียงที่สุดคือพระเจ้ากนิษกะผู้ซึ่งแผ่ขยายอาณาเขตออกไปกว้างขวางรวมทั้งทรงหันมานับถือพุทธศาสนาและทรงเป็นองค์อุปถัมภ์พุทธศาสนาที่สำคัญ

- จักรวรรดิของพวกกุชานสิ้นสุดลงเมื่อพระเจ้าสุทเวระต้องพ่ายแพ้ต่อพวกสัสซานีเยน (เปอร์เซีย) ในราวครึ่งหลังของคริสต์ศตวรรษที่ 3

- คริสต์ศักราช 465 (พ.ศ. 1008) ถูกพวกฮั่นชาวเชิร์กราน

พุทธศาสนาในคันทาระ

พุทธศาสนาในดินแดนคันทาระเริ่มขึ้นราวตอนกลางของศตวรรษที่ 3 ก่อนคริสตกาลหรือราวพุทธศตวรรษที่ 3 เมื่อพระเจ้าอโศกมหาราชส่งสมณทูตเข้ามาในดินแดนแถบนี้ ซึ่งยังมีหลักฐานปรากฏอยู่คือ จารึกของพระเจ้าอโศก 14 หลักที่ปรากฏอยู่บนแผ่นหินที่

ชาบาศรที (Shahbaz-Garhi) ในหุบเขาเปชวาร์ (Peshawar) จารึกดังกล่าวกล่าวถึงหลักและวินัยในพุทธศาสนา (ดูเพิ่มเติมใน Rahman : 2000) นอกจากนี้ยังปรากฏร่องรอยของสถูปสมัยพระเจ้าอโศกอีกหลายองค์

ภายใต้การครอบครองของกรีก พุทธศาสนายังคงเจริญรุ่งเรืองอยู่ในดินแดนแถบนี้โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสมัยของพระเจ้าเมเนันเดอร์ (Menander) หรือที่เรารู้จักกันในนาม “พระยามิลินท์”

ในช่วงต้น พุทธศาสนาที่เข้ามาเป็นลัทธิสรวาสติวาท (เถรวาทที่ใช้ภาษาสันสกฤต) เนื่องจากหลังจากการสังคายนาพระไตรปิฎก (ครั้งที่ 2) ที่เมืองปาฏลีบุตร ราวตอนต้นของศตวรรษที่ 2 ก่อนคริสตกาล หรือราวพุทธศตวรรษที่ 4 พระสงฆ์ในภิกษุนี้ได้เดินทางจากปาฏลีบุตร เข้าสู่ดินแดนแคชเมียร์ คันทาระ และ เอเชียกลาง ต่อมาราว 100 ปีก่อนคริสตกาล จึงได้มีการเปลี่ยนแปลงเป็นพุทธมหายาน

ในสมัยราชวงศ์กุษาณ พุทธศาสนาได้เจริญรุ่งเรืองเป็นอย่างมากในดินแดนแถบนี้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสมัยพระเจ้ากนิษกะ ซึ่งระยะเวลาการครองราชย์ยังไม่แน่นอนนัก (ล่าสุดเชื่อกันว่าอยู่ในราว ค.ศ.78-110 หรือราว พ.ศ. 621-653) ศูนย์กลางการปกครองของพระองค์มี 2 แห่งคือ ทางเหนืออยู่ที่เมืองกปีสะ หรือในปัจจุบันคือ เมืองเบกราม (Begram) ในอาฟกานิสถาน ส่วนทางใต้อยู่ที่เมืองมธุรา (Mathura) ทางตอนเหนือของอินเดีย (เกี่ยวกับเมืองของพระเจ้ากนิษกะนี้ก็เช่นกัน หนังสือแต่ละเล่มก็ให้ข้อมูลแตกต่างกันไป บางแห่งกล่าวว่าทรงประทับอยู่ที่เมืองปุณฑรวดี (ปัจจุบันคือซารัสวัต) แล้วจึงย้ายไปเปชวาร์) พระองค์ทรงหันมานับถือพุทธศาสนาและได้พยายามเผยแพร่พุทธศาสนาออกไปยังดินแดนต่างๆ ทรงสร้างพุทธสถานหลายแห่ง และในช่วงเวลาของพระเจ้ากนิษกะนี้เองที่ได้เกิดการสร้างพระพุทธรูปในรูปมนุษย์ขึ้นเป็นครั้งแรก แต่เดิมก่อนหน้านั้นในสมัยอินเดียโบราณโดยเฉพาะอย่างยิ่งสมัยพระเจ้าอโศกมหาราชนั้น แม้ว่าพุทธศาสนาจะแพร่เข้ามาสู่ดินแดนแถบนี้แล้วก็ตาม แต่ก็ยังไม่มีการสร้างรูปเคารพของพระพุทธรูปในรูปของมนุษย์ แต่จะปรากฏในลักษณะของสัญลักษณ์แทน เช่น ดอกบัว แทนปางประสูติ ต้นโพธิ์ แทนปางตรัสรู้ และสถูป แทนปางปรินิพพาน เป็นต้น กล่าวกันว่าในสมัยของพระเจ้ากนิษกะซึ่งทรงปกครองอยู่แถบคันทาระ ดินแดนที่เคยมีการเข้ามาครอบครองของชาวกรีกและเปอร์เซีย คงได้เห็นและคุ้นเคยกับรูปเคารพเทพเจ้าของชาวกรีก เช่น เทพเจ้าพอลโล จึงอาจมีความคิดที่จะสร้างรูปเคารพของพระพุทธรูปในรูปมนุษย์ขึ้น ประกอบกับในช่วงเวลานั้นพระเจ้ากนิษกะทรงทำการสังคายนาพระไตรปิฎกอีกครั้งหนึ่ง (ครั้งที่ 4) มีการปรับเปลี่ยน

กฎข้อบังคับเดิมของพุทธศาสนาหลายข้อนักวิชาการส่วนใหญ่เชื่อว่าเป็นแนวคิดของมหายาน ซึ่งมีการยกฐานะของพระพุทธเจ้าขึ้นอยู่เหนือโลก (โลกุตตระ) หรือเทียบเท่าเทพเจ้า จึงนำไปสู่แนวคิดที่จะสร้างพระพุทธรูปขึ้น ดังนั้นพระพุทธรูปที่เริ่มสร้างขึ้นในดินแดนคันธาระ จึงมีลักษณะพระพักตร์คล้ายเทพเจ้าอพอลโลของกรีกอีกทั้งยังทรงครองผ้าไตรกาแบบกรีกอีกด้วย (แต่จากการที่ผู้เขียนได้พบผู้คนชาวปากีสถาน สังเกตเห็นว่าส่วนใหญ่มีรูปร่างสูงใหญ่ จมูกค่อนข้างโด่ง ตาสีอ่อนมีลักษณะคล้ายชาวยุโรป (อินโด-ยูโรเปียน หรืออินโด-อิเรเนียน) หรือที่เราเรียกว่า แขนขาว ผู้เขียนมีความเห็นว่า ลักษณะพระพักตร์ของพระพุทธรูปคันธาระที่มักกล่าวกันว่าเหมือนเทพเจ้าอพอลโลนั้น อันที่จริงอาจเป็นเพียงการสะท้อนภาพของชาวคันธาระในสมัยนั้นก็เป็นได้ เนื่องจากผู้คนในดินแดนแถบนี้มีการผสมผสานลักษณะของชาวเอเชียและยุโรปมานานแล้ว)

ในปัจจุบันนักวิชาการส่วนใหญ่เห็นพ้องกันว่าประติมากรรมคันธาระมีความสัมพันธ์กับศิลปะกรีกทั้งเฮเลนิกและเฮเลนิสติกไม่มากนัก แต่น่าจะสัมพันธ์กับศิลปะโรมันมากกว่า และอาจกล่าวได้ว่าสกุลช่างคันธาระเป็นการปรากฏของศิลปะแห่งอาณาจักรโรมันที่อยู่ทางตะวันออกสุด (Nadiem : 2003, pp.44-45)

จากประวัติศาสตร์ของคันธาระที่กล่าวมา จะเห็นได้ว่าปากีสถานเคยเป็นแหล่งอารยธรรมทางพุทธศาสนาที่สำคัญแห่งหนึ่งทีเดียว ในที่นี้จะขอยกตัวอย่างพุทธสถานที่สำคัญและน่าสนใจในดินแดนคันธาระให้เห็นพอเป็นสังเขป

พุทธสถานที่สำคัญ

พุทธสถานที่สำคัญของอารยธรรมคันธาระในประเทศปากีสถาน สามารถแบ่งออกได้เป็น 3 เขตพื้นที่คือ

1. หุบเขาดักคิลา (Taxila Valley)
2. หุบเขาสวัต (Swat Valley)
3. หุบเขาเปชวาร์ (Peshwar Valley)

1. พูบเซาดักศิลา (แผนที่ 3)

ดักศิลาอยู่ห่างจากล่าวัลปินดีไปทางเหนือประมาณ 35.40 กิโลเมตร เป็นศูนย์กลางที่สำคัญของคันธาระ เป็นแหล่งเรียนรู้ศิลปวิทยาการแขนงต่างๆที่ยิ่งใหญ่จนได้รับการขนานนามว่าเป็นหนึ่งในมหาวิทยาลัยแรกของโลก มีความเจริญรุ่งเรืองยาวนานกว่า 3,000 ปี สิ้นสุดลงโดยการรุกรานของฮั่นชาวในราว ค.ศ. 465 (พ.ศ. 1008) เซอร์จอห์น มาชล (Sir John Marshall) นักโบราณคดีชาวอังกฤษได้ดำเนินการขุดค้นในเมืองดักศิลาตั้งแต่ค.ศ. 1913 - 1934 (พ.ศ. 2456 - 2477) ทำให้ได้พบว่ามีแหล่งที่อยู่อาศัยหรือเมืองโบราณอยู่ 3 แห่ง และมีสถูปและพุทธสถานกว่า 24 แห่ง มีอายุตั้งแต่ราวศตวรรษที่ 6 ก่อนคริสตกาล (ราวต้นพุทธกาล) ในขณะที่เป็นส่วนหนึ่งของจักรวรรดิอาเคมินิดแห่งเปอร์เซีย จนถึงราวคริสต์ศตวรรษที่ 5 (พุทธศตวรรษที่ 11) ก่อนที่จะถูกทำลายโดยพวกฮั่นชาว เมืองโบราณ 3 เมืองนั้นได้แก่

- ก. บริเวณเนินดินภีร์ (Bhir Mound) มีร่องรอยการอยู่อาศัยสมัยประวัติศาสตร์ย้อนหลังไปราวศตวรรษที่ 6 ก่อนคริสตกาล (ภายใต้จักรวรรดิอาเคมินิด) จนถึงราวศตวรรษที่ 2 ก่อนคริสตกาล
- ข. เมืองเซอกัป (Sirkap) ราวศตวรรษที่ 2 ก่อนคริสตกาล และ
- ค. เมืองเซอสุก (Sirsukh) เป็นเมืองลำดับที่สาม มีขนาดใหญ่กว่าอีกสองเมืองสร้างขึ้นโดยพระเจ้ากนิษกะในราวคริสต์ศตวรรษที่ 2

ในที่นี้จะขอกล่าวถึงบางแหล่งเท่านั้น

เมืองเซอกัป ได้ชื่อมาจากยักษ์กินคนในนิยายพื้นบ้าน สร้างขึ้นราวครึ่งแรกของศตวรรษที่ 2 ก่อนคริสตกาลโดยพวกแบคเตรียน-กรีก ในปัจจุบันการขุดค้นทางโบราณคดียังเปิดให้เห็นร่องรอยการอยู่อาศัยในยุคต้นนี้ ในระดับชั้นดินซึ่งอยู่ลึกลงไปจากเมืองชั้นบน (ภาพที่ 1) ก่อนที่พวกกุษาณะจะย้ายไปยังเมืองเซอสุกในราวคริสต์ศตวรรษที่ 2 เมืองเซอกัปมีระบบการวางผังเมืองเป็นตาหมากรุกแบบกรีก (ภาพที่ 2) ถนนหลักวางตัวในแนวเหนือใต้และตัดกับถนนเส้นเล็กเป็นมุมฉาก สองข้างถนนเป็นอาคารร้านค้า เช่นร้านทอง (จากการขุดแต่งบริเวณนี้ได้พบเครื่องประดับที่ทำด้วยทองจำนวนมาก จึงสันนิษฐานว่าคงเป็นร้านค้าทอง) พระราชวังอยู่ทางตะวันตกของถนน ในขณะที่บ้านเรือนที่อยู่อาศัยจะอยู่ด้านหลังร้านค้า (ภาพที่ 3) รวมทั้งศาสนสถานของหลายลัทธิศาสนา เช่นเชน และ ฮินดู (ภาพที่

4 - จากการขุดแต่งได้พบประติมากรรมพระอาทิตย์ด้วย) สิ่งก่อสร้างฉาบด้วยปูนและทาสีขาว จากการขุดแต่งภายในเมืองได้พบจารึกที่ใช้ตัวอักษรและภาษาอราเมค* (Aramaic) กล่าวถึงการประดิษฐานเสาจารึกเพื่อเป็นเกียรติในโอกาสที่ "บริยทรรสิ" - อโศก เจ้าชายอุปราชา - ปกครองเมืองดักศิลา นับเป็นหลักฐานสำคัญที่นอกจากจะใช้กำหนดอายุศาสนสถานแล้ว ที่สำคัญไปกว่านั้นก็คือ เป็นหลักฐานที่ยืนยันความคิดเห็นที่ว่าอักษร ไซโรสุรี** ที่ดักศิลามีพัฒนาการมาจากอักษรอราเมค

เมืองนี้มีการอยู่อาศัยอย่างต่อเนื่องกว่า 300 ปี ภายใต้การครอบครองของกรีก ซิเลียส ปาเลียส และ กุซาม ดังเราจะเห็นหลักฐานที่แสดงให้เห็นถึงอิทธิพลของศิลปกรรมหลายรูปแบบปะปนกัน เช่น ที่สถูปอินทรียี่สองหัว (Double Headed Eagle Stupa) ได้ปรากฏภาพอาคารจำลองแบบอินเดียโบราณ แบบกรีก และแบบซิเลียส อยู่ที่ฐานของศาสนสถานหลังเดียวกัน (ภาพที่ 5)

- ศาสนสถานโจวเลียน (Jaulian) สมัยกุซามตอนปลาย อยู่ห่างจากเมืองเซอกับประมาณ 10 กม. ตั้งอยู่บนเนินเขาซึ่งอยู่สูงจากพื้นดินโดยรอบประมาณ 90 เมตร ประกอบด้วยสถูปและวิหาร ได้รับการขุดแต่งโดย Mr.Natesa Aitar ในปี 1916-17 ภายใต้ความควบคุมของ Sir John Marshall

ศาสนสถานซึ่งมีทางเข้า 3 ทาง ประกอบด้วยลานสถูป 3 ลาน ทางด้านใต้เป็นลานสถูปที่อยู่บนยกพื้นสูงขึ้นไป ในขณะที่ทางเหนือเป็นที่ตั้งของสถูปที่อยู่ระดับต่ำลงมา ทางตะวันตกเป็นลานส่วนที่สามซึ่งมีขนาดเล็กกว่าและเชื่อมลานที่หนึ่งและสอง

ที่ลานด้านล่างซึ่งปัจจุบันใช้เป็นทางเข้าหลัก ประกอบด้วยสถูป 5 องค์ ซึ่งคงเหลือเพียงส่วนฐานที่เคยประดับตกแต่งด้วยประติมากรรมปูนปั้น (ภาพที่ 6) ที่ฐานสถูปองค์หนึ่งปรากฏจารึกอักษรไซโรสุรีกล่าวถึงการสร้างรูปเคารพและชื่อผู้สร้าง ด้านข้างของลานมีคูหาขนาดเล็กเรียงเป็นแถว เคยเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปและพระโพธิสัตว์ (ภาพที่ 7)

สถูปประธานอยู่บนลานชั้นบน สร้างขึ้นสมัยกุซามราว คริสตศตวรรษที่ 2 แต่ภาพประดับตกแต่งคงเสริมขึ้นในภายหลัง สิ่งที่น่าสนใจสิ่งหนึ่งบนลานส่วนนี้คือ พระพุทธรูปประทับนั่งองค์หนึ่ง ซึ่งบริเวณพระนาภีมิรูสำหรับให้ผู้ที่มาสักการบูชาใช้นิ้วแหย่เข้าไปเพื่ออธิษฐานขอให้หายเจ็บป่วย (ภาพที่ 8) (ทำให้นึกถึงแนวคิดเกี่ยวกับพระพุทธรเจ้าแพทย์ในสมัยหลังลงมา) ที่ด้านล่างมีอักษรไซโรสุรีกล่าวว่าอุทิศโดยหนึ่งใน "พุทธมิตร" ณ ลานชั้นนี้ได้พบสถูปจำลองบรรจุพระสารีริกธาตุ แม้ฝีมือจะไม่ดีนักแต่ก็มีการประดับด้วยหินมีค่าหลายชนิด (ภาพที่ 9)

ทางตะวันออกของลานชั้นล่าง มีบันไดนำไปสู่ลานสี่เหลี่ยมโล่ง ล้อมรอบด้วยแถวของห้องขนาดเล็กซึ่งคงเป็นที่อยู่ของพระสงฆ์ (ภฎิ) ศาสนสถานโจวเลียนซึ่งยังอยู่ในสภาพดี เริ่มสร้างขึ้นในสมัยพุทธศตวรรษที่ 2 (พุทธศตวรรษที่ 8) และสิ้นสุดราวคริสต์ศตวรรษที่ 5 (พุทธศตวรรษที่ 11) ร่องรอยของมหาวิทยาลัยและห้องประชุมยังคงปรากฏให้เห็นอยู่ ประติมากรรมที่พบที่พุทธสถานหลังนี้ส่วนใหญ่เป็นประติมากรรมปูนปั้น ซึ่งคุณภาพไม่ค่อยดีนัก แต่อย่างไรก็ตามประติมากรรมพระพุทธรูปและพระโพธิสัตว์ที่งดงาม ตลอดจนภาพสลักประดับศาสนสถานเหล่านี้ได้ถูกนำเข้าไปเก็บรักษาไว้ในพิพิธภัณฑสถานแล้ว

นอกจากนี้ในพื้นที่ของหุบเขาดักคิลายังมีสถูปที่สำคัญมากองค์หนึ่ง คือ ธรรมราชิกสถูป เป็นพุทธสถานแรกสุดในเมืองดักคิลา (ภาพที่ 10) ซึ่งกล่าวกันว่าพระเจ้าอโศกมหาราชเป็นผู้สร้างขึ้น เพื่อประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุ สถูปมีผังเป็นรูปวงกลม องค์ระฆังทรงโอคว่ำ มีบันไดทางขึ้นสู่ลานประทักษิณ 4 ทิศ นอกจากนี้ภายในบริเวณโดยรอบยังประกอบด้วยศาสนสถานอื่นๆ เช่น ส่วนที่เป็นวิหาร และภฎิที่พักของพระสงฆ์ สถูปและศาสนสถานเหล่านี้กำหนดอายุได้ราวศตวรรษที่ 3 ก่อนคริสตกาล - ราวคริสต์ศตวรรษที่ 5 (พุทธศตวรรษที่ 3 - พุทธศตวรรษที่ 11)

เป็นที่น่าเสียดายว่าในการเดินทางไปครั้งนี้ไม่มีโอกาสได้ไปดูสถูปองค์นี้

2. หุบเขาสวัต

ดินแดนสวัตแดนเดิมมีชื่อเรียกว่า "อุทยานะ" ซึ่งแปลว่า สวน ตั้งอยู่ทางตะวันตกเฉียงเหนือของประเทศ (แผนที่ 4) และอยู่ทางตะวันออกเฉียงเหนือและตะวันตกของเทือกเขาหิมาลัย ภาวะโกรัม ฮินดูกูชและ ปามิร์ ในอดีตเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ทางพุทธศาสนาแห่งหนึ่งซึ่งชาวพุทธจะเดินทางมาแสวงบุญ โดยเฉพาะอย่างยิ่งชาวพุทธจากประเทศจีนและทิเบต ในคริสต์ศตวรรษที่ 5 หลวงจินฟาเหียนได้บันทึกไว้ว่าที่สวัตมีพุทธสถานราว 500 แห่ง ในขณะที่หลวงจिनยวนฉ่างบันทึกไว้ในปีค.ศ.630 (พ.ศ. 1173) ว่ามีจำนวนถึง 1400 แห่ง ตัวอย่างพุทธสถานที่น่าสนใจในบริเวณหุบเขาสวัตได้แก่

นุดกระระ 1 (Butkara 1) เป็นศาสนสถานที่มีบริเวณกว้าง แบ่งได้เป็น 2 ส่วนคือ

ก. ส่วนที่เป็นที่อยู่อาศัย อยู่ทางตะวันตก แสดงให้เห็นการวางผังเมืองรวมทั้งระบบการระบายน้ำอย่างดี

ข. ส่วนที่เป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ อยู่ทางตะวันออกของบริเวณที่อยู่อาศัย ภายในบริเวณมีการปูพื้นด้วยแผ่นหินซีสต์สีดำสลับประฐานอยู่ท่ามกลางสถูปขนาดเล็กกิวารและเสา (ภาพที่ 11)

ศาสนสถานแห่งนี้ได้รับการขุดแต่งโดยกองโบราณคดีและพิพิธภัณฑ์พำกีสถานร่วมกับนักโบราณคดีชาวอิตาเลียนในปี ค.ศ. 1956-1958 พบร่องรอยการก่อสร้างเพิ่มเติมหลายครั้ง เนื่องจากในอดีตเคยถูกน้ำท่วมและแผ่นดินไหว จากการขุดแต่งได้พบประติมากรรมและภาพสลักเล่าเรื่องพุทธประวัติ ที่ทำจากหินซีสต์กว่า 7,000 ชิ้น (ภาพที่ 12 - 14) ซึ่งส่วนใหญ่ได้นำไปเก็บไว้ในพิพิธภัณฑ์ สวัตแล้ว สถูปองค์กลางซึ่งมีผังรูปกลมได้รับการก่อสร้างเพิ่มเติมอย่างน้อย 5 ครั้ง นักโบราณคดีกำหนดอายุของศาสนสถานแห่งนี้ว่ามีการใช้งานอยู่ในราวศตวรรษที่ 3 ก่อนคริสตกาล - ราวคริสต์ศตวรรษที่ 10 (พุทธศตวรรษที่ 3 - 16)

3. หุบเขาเปชวาร์ (แผนที่ 5)

คำว่าเปชวาร์ (Peshwar) มาจากชื่อภาษาสันสกฤตว่า ปุชปปุระ (Pushpapura) หมายถึงเมืองแห่งดอกไม้ นอกจากนี้ยังมีชื่อเรียกอื่นๆอีก เช่น ปุชปุระ - ตามที่หลวงจีนฟาเหียนได้บันทึกไว้ในราว ค.ศ.400 (พ.ศ. 943) ในขณะที่บางตำรากล่าวว่า มาจากชื่อเดิมคือ เปรชปุระ (Perashpur) ซึ่งหมายถึงเมืองของชาวเปอร์เซีย

เปชวาร์เป็นดินแดนที่สำคัญอีกแห่งหนึ่งทางประวัติศาสตร์และโบราณคดีเนื่องจากว่าเป็นเมืองที่ตั้งอยู่ใกล้ช่องเขาโคเบอร์ (Khyber Pass) ซึ่งนักประวัติศาสตร์รู้จักกันดีว่าเป็นช่องทางที่พระเจ้าอเล็กซานเดอร์มหาราชทรงกรีฑาทหารผ่านช่องเขานี้เพื่อเข้าสู่อินเดีย อีกทั้งช่องเขาโคเบอร์ยังเป็นทางผ่านของการค้า การอพยพ และการรุกรานของกลุ่มชนต่างๆ เช่น อารยัน ซิเดียน เปอร์เซีย กรีก แบคเตรียน คุษาณ ฮั่น เตอร์ก มองโกล และโมกุล จึงนับว่าเปชวาร์เป็นเมืองสำคัญที่ควบคุมเส้นทางสายยุทธศาสตร์ในสมัยนั้น นอกจากนี้เปชวาร์ยังเป็นเมืองหลวงแห่งที่สองของคันธาระตามที่นักวิชาการบางคนกล่าวไว้ โดยที่ในราวคริสต์ศตวรรษที่ 1 พระเจ้านิมกะทรงย้ายเมืองหลวงจากปุชกลวตี (Pushkalavati) ปัจจุบันคือเมืองชาร์ลัททะ (Charsadda) มายังเปชวาร์ ซึ่งคงเนื่องจากว่าพระองค์ทรงตระหนักดีถึงความสำคัญในด้านภูมิศาสตร์และการเมืองของเมืองนี้ นอกจากนี้ช่องเขาโคเบอร์แล้ว เปชวาร์ยังมีแหล่งพุทธสถานที่สำคัญอีกหลายแห่งที่น่าสนใจมากได้แก่

- ศาสนสถานตัก-ไบ (Takht-e-bhai) เป็นพุทธสถานขนาดใหญ่ที่อยู่บนเขา ในจังหวัดมาร์ดัน (Mardan) ห่างจากเปชวาร์ 80.47 กิโลเมตร ชื่อ Takht-e-bhai ตามศัพท์ท้องถิ่นหมายถึง “สายน้ำบนที่ราบสูง” (Takht - บน หรือ ยอด, Bhai - น้ำ หรือ ลำธาร) มีที่มาจากลำน้ำที่อยู่บนเขา ซึ่งคงเป็นแหล่งน้ำสำคัญที่หล่อเลี้ยงชีวิตผู้คนในบริเวณนี้

ตัก-ไบ จัดได้ว่าเป็นพุทธสถานที่สวยงามที่สุดในคันธาระ จึงได้รับการยอมรับจากองค์การยูเนสโกให้เป็นหนึ่งในมรดกโลก ตัก-ไบ เป็นศาสนสถานขนาดใหญ่ ตั้งอยู่บนเขาสูง 152.40 เมตร ซึ่งนอกจากกลุ่มพุทธสถานหลักแล้ว ยังประกอบด้วยศาสนสถานอีกหลายหลังซึ่งบางส่วนคงเป็นกุฏิพระสงฆ์ กระจายอยู่ตามเนินเขาโดยรอบ มองดูเสมือนเป็นเมืองๆหนึ่งทีเดียว (ภาพที่ 15) ศาสนสถานส่วนใหญ่อยู่ในสภาพที่คิดว่าศาสนสถานแห่งอื่นๆในคันธาระซึ่งอาจเนื่องจากว่าเป็นศาสนสถานบนเขาสูงจึงยังคงสภาพอยู่ได้ ศาสนสถานแห่งนี้คงมีการใช้งานที่ต่อเนื่องเป็นระยะเวลาช้านาน และคงไม่ได้สร้างขึ้นพร้อมกันทีเดียวทั้งหมด นักโบราณคดีสามารถกำหนดได้ว่า ศาสนสถานแห่งนี้ มีอายุตั้งแต่ราวศตวรรษที่ 2 ก่อนคริสตกาล จนถึงราวคริสต์ศตวรรษที่ 5 (พุทธศตวรรษที่ 4 - 11)

กลุ่มพุทธสถานหลัก ประกอบด้วย (ภาพที่ 16-17)

- ลานสลูปจำลอง หรือ สลูปขนาดเล็ก : ประกอบด้วยสลูปที่เรียงกันเป็นแถวรวม 35 องค์ ล้อมรอบ(สามด้าน) ด้วยคูหาประดิษฐานพระพุทธรูปและพระโพธิสัตว์ รวมทั้งสิ้น 31 คูหา (ภาพที่ 18-19) ปัจจุบันรูปเคารพเหล่านั้นถูกย้ายไปเก็บรักษาไว้ในพิพิธภัณฑสถานเปชวาร์และพิพิธภัณฑสถานเมืองมาร์เดิน
- ลานสลูปประธานอยู่บนยกพื้นสูงจากลานสลูปจำลองประกอบด้วยสลูปประธานอยู่กลางลาน มีลานประทักษิณล้อมรอบ 2 ชั้น สามด้านของสลูปประธานล้อมด้วยคูหาซึ่งอาจประดิษฐานพระพุทธรูปหรือสิ่งอื่นรวม 29 คูหา
- ลานที่เป็นอารามและเขตสังฆาวาส อยู่ทางเหนือของลานสลูปจำลอง ประกอบด้วยอารามซึ่งเป็นอาคาร 2 ชั้น มีห้องทั้งสิ้น 14 ห้อง นอกจากนี้ยังมีห้องครัว, ห้องรับประทานอาหาร และห้องน้ำ
- ห้องสำหรับปฏิบัติสมาธิ (เป็นห้องขนาดเล็กอยู่ชั้นล่าง) รวม 9 ห้อง
- โบสถ์หรือที่ชุมนุมสงฆ์

จะเห็นได้ว่าศาสนสถานที่ตัก-ไบ มีขนาดใหญ่มาก คงจะเป็นพุทธสถานที่สำคัญและอาจเป็นสถานที่ที่สอนธรรมะหรือฝึกปฏิบัติธรรมของพุทธศาสนิกชนในสมัยนั้น หรือ

สำหรับพระสงฆ์ที่เดินทางมาจากที่ต่างๆ เนื่องจากจำนวนของอาคารที่สันนิษฐานว่าเป็นปฏิสังขรณ์ที่อยู่ตามเนินเขาต่างๆมีจำนวนมาก

ที่กล่าวมานี้ เป็นเพียงตัวอย่างอันเล็กน้อยที่แสดงให้เห็นว่าปักษีสถานเป็นแหล่งอารยธรรมทางพุทธศาสนาที่สำคัญแห่งหนึ่ง โดยเฉพาะอย่างยิ่งในช่วงต้น ซึ่งอยู่ในช่วงที่พุทธศาสนากำลังเจริญรุ่งเรือง แผ่ขยายไปอย่างกว้างขวาง และมีพัฒนาการที่สำคัญโดยเฉพาะอย่างยิ่งการสร้างประติมากรรมรูปเคารพ จากการที่ผู้เขียนได้ไปเยือนดินแดนคันธาระ แหล่งกำเนิดพระพุทธประติมาในครั้งนี้อาจสรุปข้อคิดเห็นและข้อสังเกตเบื้องต้นได้อย่างคร่าวๆ ดังนี้

1. ศาสนสถานส่วนใหญ่อยู่บนเขา หรือในหุบเขา ตามลักษณะทางภูมิศาสตร์ของคันธาระ
2. ศิลปกรรมในช่วงต้นยังแสดงให้เห็นอิทธิพลของศิลปะต่างชาติที่เข้ามาผสมผสาน
3. หากเป็นศาสนสถานที่มีสิ่งก่อสร้างมากกว่าสถูปองค์เดียวจะประกอบด้วยสถูปประธานอยู่ตรงกลาง ล้อมรอบด้วยสถูปจำลองหรือสถูปขนาดเล็ก (บางส่วนอาจสร้างเพิ่มเติมภายหลัง) การสร้างสถูปจำลองหรือสถูปขนาดเล็กนี้เป็นที่นิยมมากในศิลปะคันธาระ
4. ลักษณะของสถูป ช่วงต้นมีฐานกลม องค์ระฆังทรงโอคว่ำคล้ายสมัยอินเดียโบราณ ต่อมาองค์ระฆังจะยืดยาวขึ้นและมีฐานสี่เหลี่ยมเข้ามาประกอบ
5. นิยมสลักภาพเล่าเรื่องชาดกและพุทธประวัติประดับตามฐานสถูปเจดีย์แทนที่การสลักบนแนวรั้ว (railing) ที่อยู่ล้อมรอบสถูปเช่นในศิลปะอินเดียโบราณ (ตัวอย่างเช่นสถูปสาธุจี) เรื่องราวพุทธประวัติที่นำมาสลักนั้น มีรายละเอียดแทบทุกตอน (แม้แต่เรื่องราวของเจ้าชายสิทธัตถะขณะทรงพระเยาว์ ยังศึกษาศิลปวิทยาการแขนงต่างๆ ซึ่งผู้เขียนจะได้นำมาเสนอในโอกาสต่อไป) นอกจากนี้แม้แต่ฐานพระพุทธรูปหรือพระโพธิสัตว์ก็นิยมสลักภาพเช่นเดียวกัน
6. ศิลปะคันธาระนิยมสร้างประติมากรรมกลุ่ม 3 องค์ซึ่งประกอบด้วยพระพุทธเจ้าอยู่ตรงกลางขนานข้างด้วยพระโพธิสัตว์ (ภาพที่ 20) พบมากทั้งในลักษณะเป็นประติมากรรมประดับศาสนสถานและประติมากรรมนูนสูงหรือลอยตัว

7. ประติมากรรมส่วนใหญ่เป็นหินซิสต์ (สีเทาเขียว) ในช่วงปลายจะเป็น ประติมากรรมปูนปั้นทาสี
8. ข้อสังเกตที่น่าสนใจที่สุดข้อหนึ่งจากการไปเยือนปากีสถานครั้งนี้ก็คือ พุทธสถานส่วนใหญ่ที่ได้พบเห็นได้รับการดูแลรักษาอย่างดี การปฏิบัติงานทางโบราณคดียังมีอยู่อย่างต่อเนื่อง หรืออาจกล่าวได้ว่าอยู่ในภาวะตื่นตัว และแม้ว่าประติมากรรมพระพุทธรูป พระโพธิสัตว์และภาพสลักเล่าเรื่อง พุทธประวัติต่างๆ จะถูกเคลื่อนย้ายเข้าไปเก็บรักษาในพิพิธภัณฑ์เพื่อความปลอดภัยแล้วก็ตาม แต่ก็ได้รับความสนใจจากทางรัฐบาล และประชาชนที่เข้ามาศึกษาและเยี่ยมชมอยู่เนืองๆ จึงเป็นสิ่งที่น่ายินดี

อาจกล่าวได้ว่าดินแดนคันธาระในประเทศปากีสถานเป็นแหล่งโบราณคดีทางพุทธศาสนาที่สำคัญอีกแห่งหนึ่ง ซึ่งที่ผ่านมามีไม่ได้รับความสนใจเท่าที่ควร อาจเนื่องจากปัญหาทางการเมืองและสังคม ทำให้ดูเหมือนว่าแหล่งอารยธรรมแห่งนี้จะถูกกลืนไปบ้าง ทั้งๆที่หลายแห่งได้รับการบันทึกเป็นมรดกโลกแล้ว ผู้เขียนเห็นว่าดินแดนคันธาระนี้ ยังคงมีร่องรอยและหลักฐานที่น่าสนใจอีกมากที่นักโบราณคดีและผู้ที่สนใจควรจะได้มาเห็นและทำการศึกษาค้นคว้าต่อไป

สุดท้ายนี้ผู้เขียนขอขอบคุณ

- The Ministry of Tourism, Government of Pakistan
- The Embassy of Pakistan
- Mr. Mohammed Nafees Fakaria :Deputy Chief of the Mission and Counsellor, Embassy of Pakistan
- คุณพันธ์พิไล ไบหยก
- ศาสตราจารย์ ดร.ผาสุข อินทรารุช
- ผู้ช่วยศาสตราจารย์ วรรณิการ์ วิมลเกษม
- ท่านเอกอัครราชทูตไทย ประจำกรุงอิสลามาบัด คุณพิศณุ จันทร์วิทัน
- ท่านอัครราชทูตที่ปรึกษา สถานทูตไทยประจำกรุงอิสลามาบัด คุณวิชัย ศิริสุจินต์
- เลขานุการเอก สถานทูตไทยประจำกรุงอิสลามาบัด
- ผู้แทนจากประเทศไทยทุกท่านที่ร่วมการเดินทางในครั้งนี้

หมายเหตุ

* **อักษรและภาษาอราเมค (aramaic)** เป็นภาษาของพวกเซมิติก ใช้ออยู่ในบริเวณ ตะวันออกใกล้และอิหร่าน หรือกล่าวได้ว่า เป็นภาษาที่ใช้ออยู่ในดินแดนของจักรวรรดิอากาเดมิเนียนแห่งเปอร์เซีย

** **อักษรขโรษฐี (Khroshti)** เป็นอักษรที่ใช้ออยู่ในดินแดนอินดัส (สินธุ) สวัต และหุบเขาลุ่มแม่น้ำคาบูลของรัฐNWFP ประเทศปากีสถาน (North-West Frontier Province of Pakistan) หรือดินแดนคันธาระและบริเวณใกล้เคียง หรือตามที่นักวิชาการกล่าวว่าถิ่นกำเนิดของอักษรขโรษฐีคือ คันธาระ หรือจะให้เจาะจงลงไปก็คือ ตักศิลา กำเนิดของอักษรขโรษฐีคงอยู่ราวต้นศตวรรษที่ 5 ก่อนคริสตกาลในยุคอากาเดมิเนียน (หรืออาจช้าลงมาถึงราว 330 ปีก่อนคริสตกาลราว พ.ศ.213) อักษรขโรษฐีปรากฏครั้งแรกในจารึกของพระเจ้าอัสโกที่ Shabbaz garhi และ Mansehra อายุราวศตวรรษที่ 3 ก่อนคริสตกาล (ราวพุทธศตวรรษที่ 3)

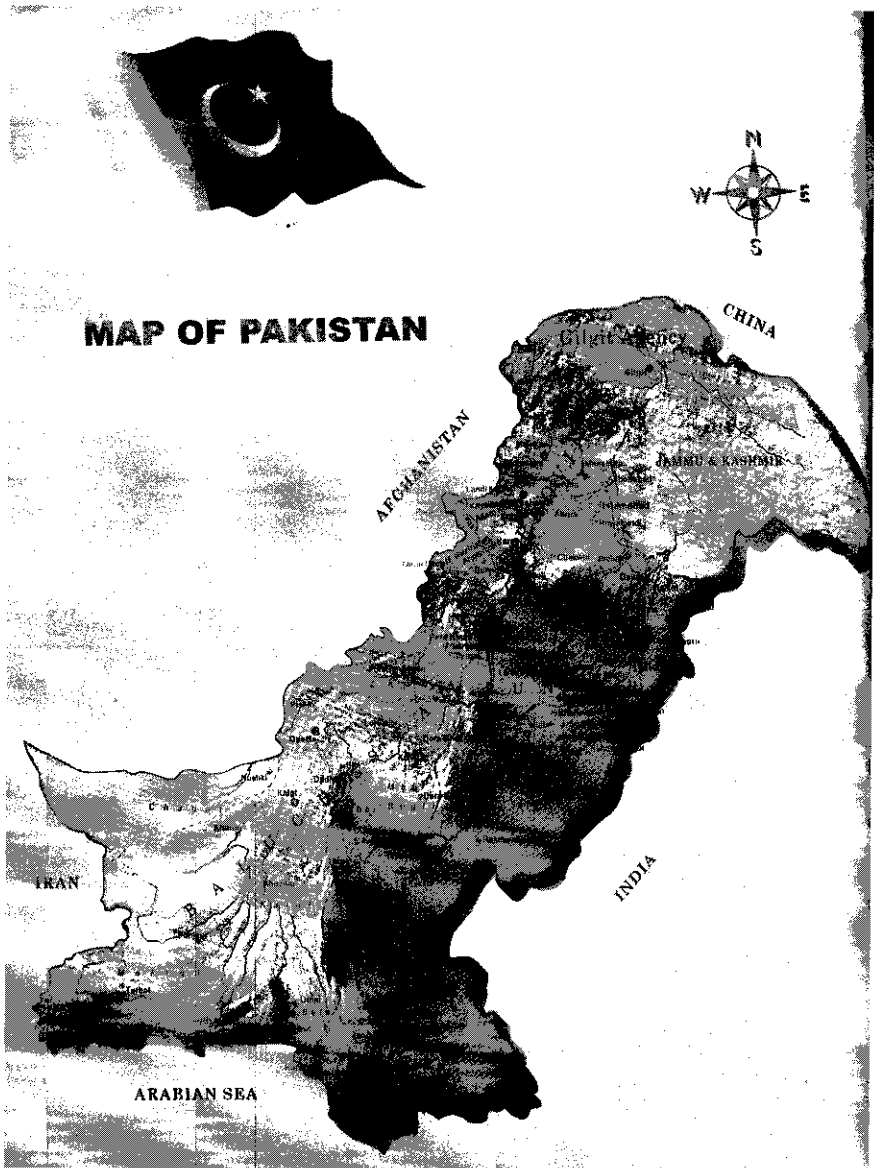
ขณะที่อักษรขโรษฐีมีพัฒนาการและยังคงใช้ออยู่ในคันธาระก็ได้แพร่หลายไปยังดินแดนอื่นๆ ของปากีสถานและอาฟกานิสถาน การแพร่กระจายนี้มาจากผู้ปกครองชาวอินโดซีเลี่ยน โดยเฉพาะอย่างยิ่งกษัตริย์ราชวงศ์กุษาณซึ่งคงเป็นผู้นำอักษรนี้มาใช้ทางตอนเหนือของอินเดียและในแบคเตรีย การแพร่กระจายของอักษรขโรษฐียังสัมพันธ์กับการแผ่ขยายของพุทธศาสนาภายใต้การอุปถัมภ์ของกษัตริย์ราชวงศ์กุษาณ

ราวคริสตศตวรรษที่ 3 อักษรขโรษฐีเป็นอักษรหลักที่ใช้ในจารึกและวรรณกรรมที่เขียนลงบนหนังและไม้ในแถบเอเชียกลาง เช่น ที่โฆตานได้พบศาลาธรรมบท บันทึกด้วยอักษรขโรษฐีบนเปลือกไม้

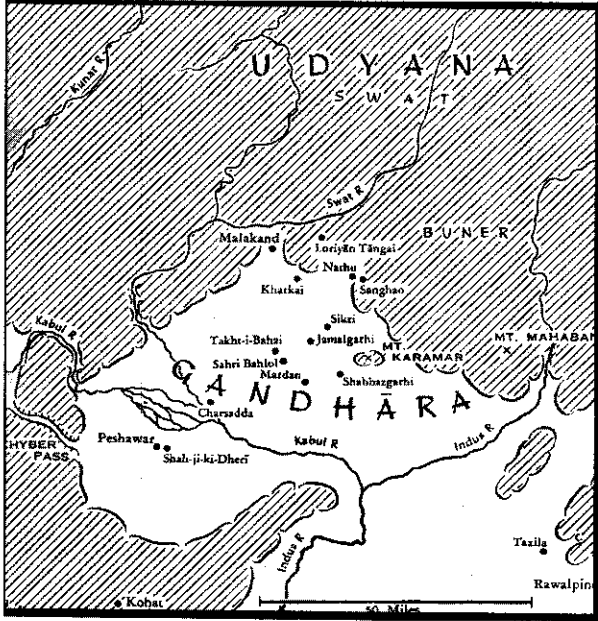
จากการขุดค้นที่ศาสนสถานโจวเลี่ยนโดยเซอร์จอห์น มาร์แชล ได้พบจารึกขโรษฐีซึ่งสามารถกำหนดอายุได้ราวครึ่งหลังของคริสตศตวรรษที่ 5 และราวคริสตศตวรรษที่ 7 (พุทธศตวรรษที่ 11 และ พุทธศตวรรษที่ 13) ก็ยังคงมีการใช้ออยู่ในเมืองต่างๆทางเหนือของแอ่งที่ราบทาริม (Tarim Basin) ควบคู่กับภาษาอื่นๆ

บรรณานุกรม

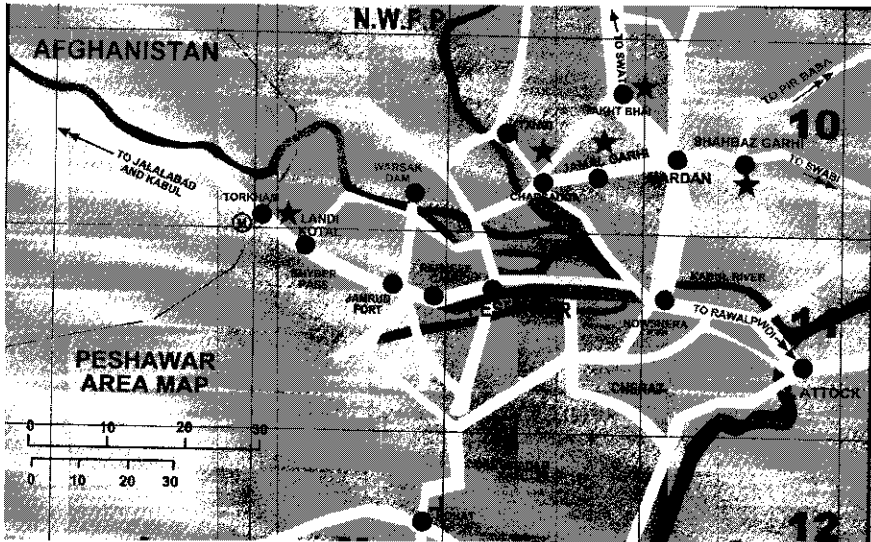
1. Archaeological Department Government of NWFP, The Three Capitals of Gandhara (pamphlet)
2. Khan, M.Ashraf; Dr.; Gandhara : Geography, Antiquity, Art and Personalities (Aza Jammu and Kashmir : Islam Ghar, Tech.&Distt. Mir Pur, 2004)
3. Nadiem, Ihsan H.; Buddhist Gandhara : History, Art and Architecture (Lahore : Sang-E-Meel Publications, 2003)
4. Pakistan Tourism Development Corporation, Gandhara Civilisation (pamphlet)
5. Pakistan Tourism Development Corporation, Pakistan : Archaeological Heritage (Rawalpindi : Pap-Board Printers (Pvt.) Limited, 1991)
6. Rahman, Inayat - Ur -; Mohammad Naeem; Guide to Asoka Rock Edits, Shahbaz Garhi and Mansehra Pakistan (Peshawar : Printman, 2000)
7. Salomon, Richard; Indian Epigraphy (New York : Oxford University Press, 1998)
8. Sammandar, Waqar Ahmad; Takht-I Bhai : World Heritage Site (Mardan : Sammandar Publications, 2003)
9. Sikander, Mona; "The Glory of the Buried Past : Taxila Archaeological Sites and Museum"



แผนที่ 1 แผนที่ประเทศปากีสถาน



แผนที่ 4 หุบเขาสวัต หรือ อุตยาน



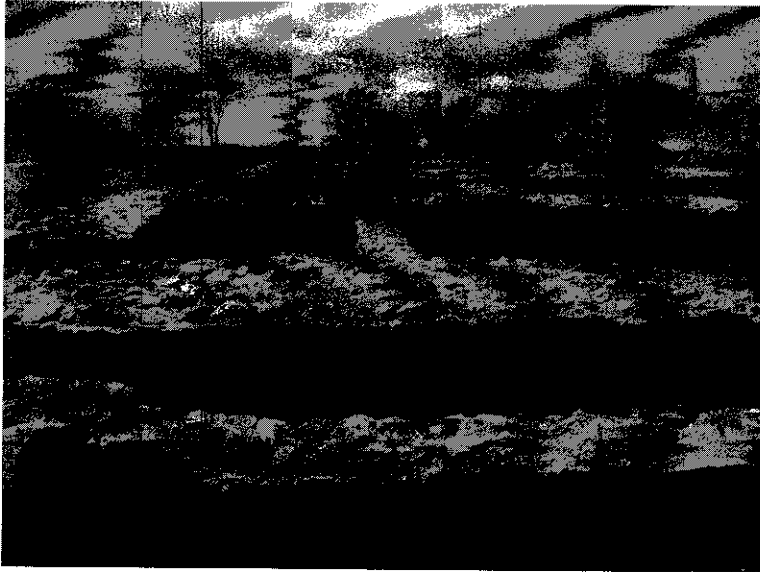
แผนที่ 5 เมืองเปศวาร์



ภาพที่ 1 การจุดค้นที่เมืองเชอกับเผยให้เห็นร่องรอยการอยู่อาศัยตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ 4



ภาพที่ 2 ลักษณะผังเมืองของเมืองเชอกับ



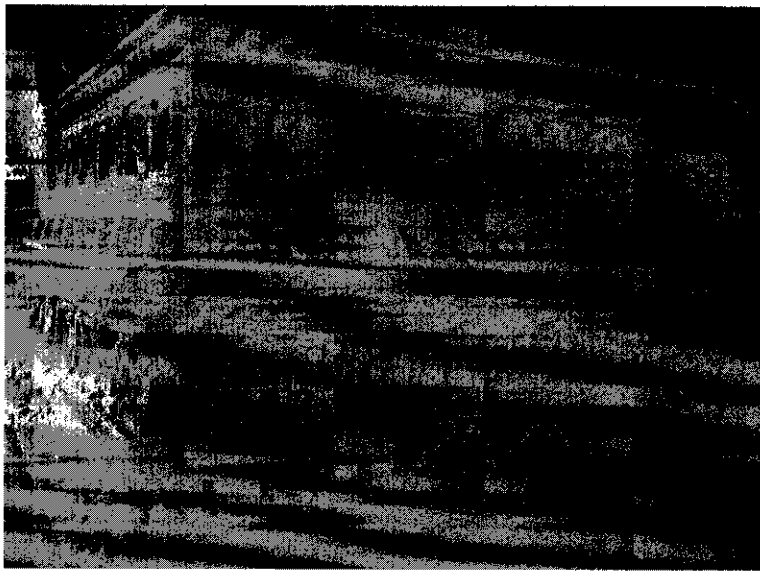
ภาพที่ 3 บริเวณที่อยู่อาศัย



ภาพที่ 4 เทวสถานพระอาทิตย์ในเมืองเซอกัป



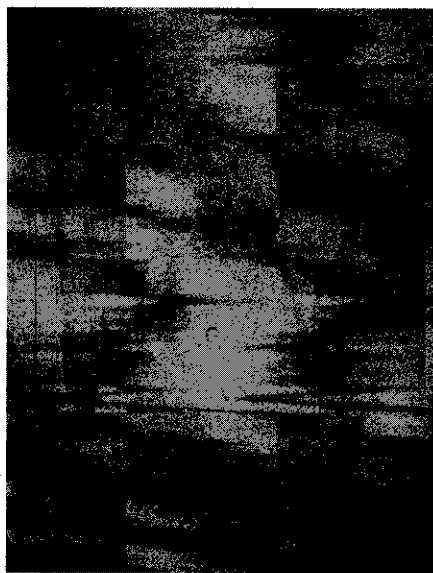
ภาพที่ 5 ภาพอาคารจำลองแบบอินเดียโบราณ กรีก และซีเลี่ยน ที่ฐานสถูปอินทรียสองหัว



ภาพที่ 6 ฐานสถูปที่ศาสนสถานโจวเลี่ยน



ภาพที่ 7 คูหาประดิษฐานพระพุทธรูปและพระโพธิสัตว์



ภาพที่ 8 พระพุทธรูป “รักษาโรค”



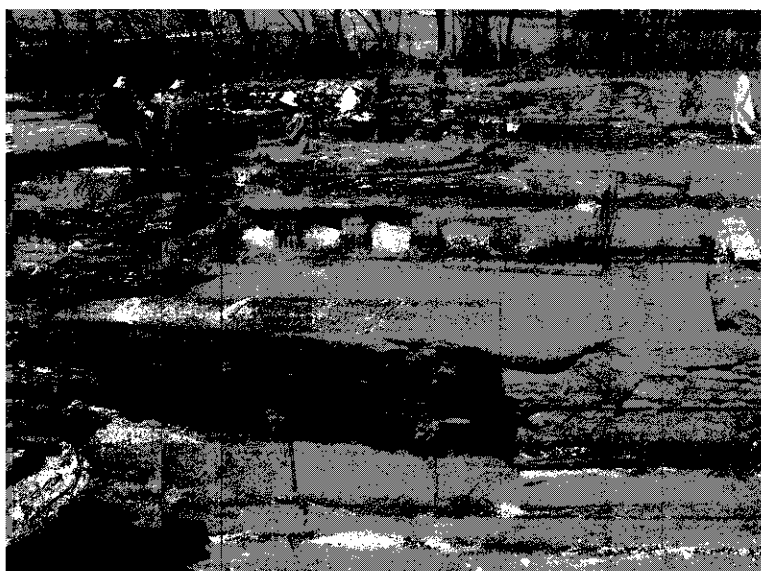
ภาพที่ 9 สถูปจำลองบรรจุพระสารีริกธาตุ



ภาพที่ 10 ธรรมราชิกสถูปที่เมืองดักลิล่า



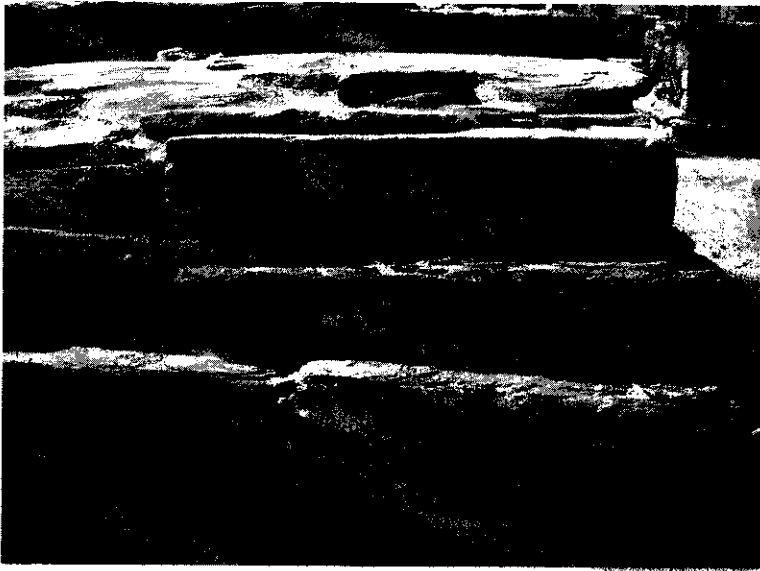
ภาพที่ 11 พุทธสถานมุดการะ 1 ในหุบเขาสวีต



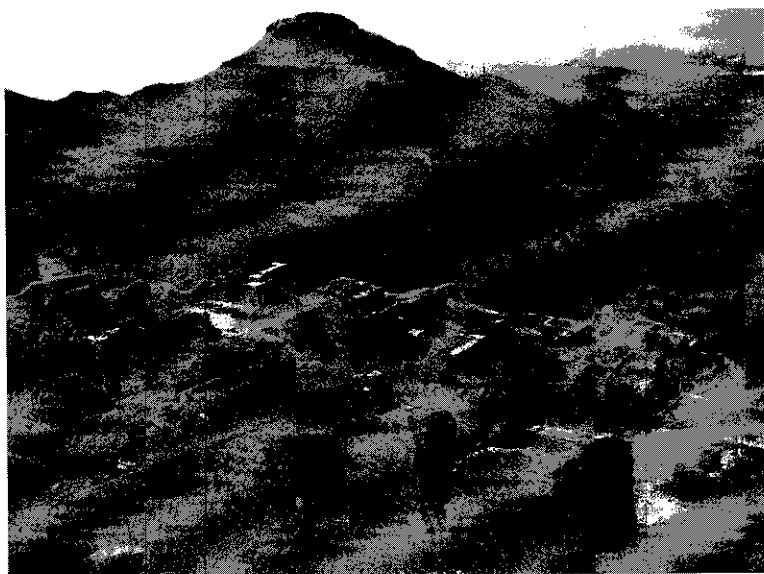
ภาพที่ 12 ภาพสลักหินซีสต์ที่ฐานสถูปจำลองที่มุดการะ 1



ภาพที่ 13 ภาพสลักหินซีสต์ที่ฐานstupajalongที่บุตการะ 1



ภาพที่ 14 ภาพสลักหินซีสต์ที่ฐานstupajalongที่บุตการะ 1



ภาพที่ 15 ศาสนาสถานที่กระจายอยู่โดยรอบพุทธสถานดัก-โบ



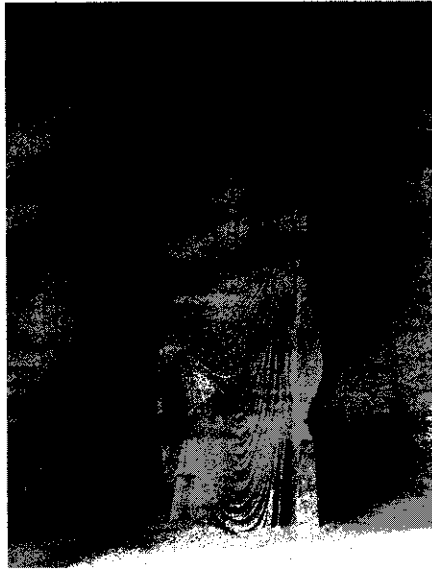
ภาพที่ 16 กลุ่มพุทธสถานหลักที่ดัก-โบ



ภาพที่ 17 กลุ่มพุทธสถานหลักที่ดัก-ไบ



ภาพที่ 18 ดูหาประดิษฐานพระพุทธรูปและพระโพธิสัตว์



ภาพที่ 19 พระพุทธรูปที่ประดิษฐานในคูหา



The Preaching of Buddha on Lumbini

ภาพที่ 20 ประติมากรรมกลุ่ม 3 องค์

Abstract

Pakistan : The Forgotten Buddhist Cradle

Pakistan, a well-known Muslim country in South Asia, used to be an important Buddhist cradle during the beginning of the Christian era. Gandhara, a western region of Pakistan situated on the western bank of the Sindhu River, is famous for being the first school of art that produced the earliest Buddha statues, and for Taxila - a centre of knowledge since the Buddha's time. Buddhist sites in the Gandhara region can be divided into 3 areas : Taxila Valley, Swat Valley and Peshwar Valley. There are several interesting sites and monuments in each area, such as Jaulian and Sirkap in Taxila Valley, Butkara in Swat Valley and Takht-e-bhai in Peshwar Valley. In addition to these, the Khyber Pass, an important historical site, is situated in Peshwar Valley.